

XV ASRNING BIRINCHI YARMIDAGI O'ZBEK SHOIRLARINING ADABIY TANQIDIGA QO'SHGAN

HISSASI

Isomiddinova Nazokatxon Turg'unmirzayevna

Farg'ona viloyati O'zbekiston tumani

13 umumta'lim maktabi ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Maqolada XV asrning birinchi yarmida Xurosondagi adabiy hayot haqida qisqacha ma'lumot berilgan bo'lib, u iste'dodli shoirlarning butun galaktikasi paydo bo'lishi bilan ajralib turadi. Buyuk Alisher Navoiyning "Majolisun-nafois" antologiya kitobida ushbu davr shoirlarining ijodini tahlil qilgan o'zbek adabiyoti uchun xizmatlari alohida qayd etildi.

Kalit so'zlar: adabiy tanqid, asar, adabiy meros, turkiy she'riyat, fors, ijod, she'riy janrlar, o'zbek adabiy tili.

So'nggi yillarda milliy qadriyatlarga, xalqning tarixiy o'tmishiga, uning dini va tiliga e'tibor kuchaydi, milliy urf-odatlar va urf-odatlarining tiklanishi kuzatilmoqda. Adabiyotshunoslik fani ham bu borada ma'lum yutuqlarga erishdi. "Yangi kashf etilgan asarlar"ni o'rganish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar faol olib borilmoqda. Qo'lyozmalarda bizga etib kelgan yoki toshlarga o'yilgan madaniy merosdan asarlar nashr etiladi. Ushbu asarlar xalqqa taqdim etilmoqda. O'zbekiston Respublikasi prezidenti yosh avlod va aholining keng qatlamlarini tarbiyalashda milliy an'ana va qadriyatlarning o'rni, mumtoz va zamonaviy adabiyotning uyg'un shaxsni shakllantirishdagi ahamiyatini bir necha bor ta'kidlab o'tdi.

Darhaqiqat, zamonaviy yoshlarni milliy va jahon madaniyatining eng yaxshi namunalari asosida tarbiyalash zarur. O'zbek mumtoz adabiyotida XV asrning birinchi yarmidagi she'riyat alohida o'rin tutadi. Ushbu davrda g'azal janri muvaffaqiyatli rivojlanmoqda (g'azal-lirik she'r). Sakkokiy, Lutfi, atoi, gadoy, Yusuf amiri, yakini (barchasi Samarqandda) kabi mashhur lirik shoirlar paydo bo'ladi. Ularning she'riy asarlari soddaligi, millati, nafisligi va turkiy tilda yozilganligi bilan e'tiborni tortdi. Bu haqiqatni Navoiy ijodining shoirlarga ko'rsatgan ulkan ta'siri bilan izohlash mumkin. Alisher Navoiy asarlari tufayli o'sha davr shoirlari haqida ma'lumot oldik. "Majolisun-nafois" va "Muxokamatul lugatayn". XV asrning birinchi yarmidagi shoirlar ijodini o'rganishga Abdurauf Fitrat, X. Zarif, E. Rustamov, Oybek, N. Mallayev, E. Ahmadxujayev, S. Erkinov, A. Xayitmetov, S. G'aniyev, N. Davronov va Haqqulov, X. Rasulov, M. Jamolov, M. Abduvohidov, S. Rafiddinov, xorijiy tadqiqotchilar orasida A. N. Samoylovich, F. Kupruluzod, Edgar Bloshe, Yanosh Ekman ismlarini aytish mumkin. XV asrning birinchi yarmida Movaraunnahr va Xurosonda siyosiy kurash avj oldi, xonliklar va ularning hukmdorlari o'rtasida ziddiyatlar paydo bo'ldi, ijtimoiy hayot beqaror edi. Shunga qaramay, Movaraunnahrdagi Samarqand va Xurosondagi Hirot madaniyat, san'at, adabiyot va fanning asosiy markazlari bo'lib qoldi. Xuddi shu narsani Xorazm, Buxoro, Meshxed, Balx shaharlari haqida ham aytish mumkin, bu davrda ko'plab shoirlar va san'atkorlar yashab ijod qilishgan. O'sha uzoq yillarda allaqachon she'riy ijodning alohida namunalari "nashr etilgan" (ya'ni qo'lyozmalarda tarqatilgan), divanlar paydo bo'lgan (bitta shoirning she'riy to'plamlari). Alisher Navoiy turkiy she'riyatning holati va rivojiga xolis baho berdi. "Muxokamatul-lugatayn" asarida u fors tilida va turkiy tilda she'riyatning rivojlanishini qayd etadi, turkiy tilda yozgan shoir Shohruh Sultonaning (Sohibqiron Temur o'quvchisi) paydo bo'lishini olqishlaydi. Uning "Majolisun-nafois" antologiyasida Sakokki, Haydar Xorazmi, atoi, Mukimi, yakini,

amiri va gadoy shoirlari haqida so'z boradi. Navoiy antologiyasi orqali biz fors va turkiyzabon shoirlarning butun galaktikasi, Movarounnahr va Xurosonda she'riyatning rivojlanishi, adabiyot va san'atning taniqli namoyandalari haqida bilib oldik XV asrning birinchi yarmi – o'rta Osiyo xalqlarining yangi va sermahsul madaniyati, san'ati va adabiyotining tarixiy rivojlanish davri, o'zbek xalqining o'ziga xos xususiyatlari. Ushbu davrda ilm-fan, arxitektura, tasviriy san'at, musiqa, adabiyot va san'atning boshqa sohalarida katta yutuqlarga erishildi; o'rta Osiyo xalqlarining buyuk olimlari, rassomlari va shoirlari jahon san'ati xazinasiga ulkan hissa qo'shdilar. O'tgan o'n yilliklarda bo'lgani kabi, madaniyat, san'at va adabiyot shiddatli kurashlar, keskin qarama-qarshiliklar ostida rivojlandi feodal jamiyati. Shunga qaramay, XV asr o'rtalarida Xurosonda yangi o'zbek adabiy maktabi paydo bo'ldi.

Ammo shu paytgacha Movarounnahrda yashagan va o'z asarlarini yozgan ko'plab shoirlarning ismlari noma'lum edi. Navoiy o'zining "Majolisun-nafois" to'plamida asosan Xuroson shoirlari haqida ma'lumot berdi. Shoh Samarqandiy ham o'z to'plamini o'tgan asrlar shoiri sifatida bag'ishlagan. 1993 yilda filologiya fanlari doktori Ergash Umarov AQShda xizmat safarida bo'lib, XV asr o'rtalarida yashagan va 1436-1437 yillarda o'zbek tilida "Fununulbolog'a" kitobini yozgan adabiyotshunos olim Shayx Ahmad Ibn Xudoydod Taroziyning qo'lyozmasidan fotokopisini suratga oldi. Qo'lyozma Movarounnahr davrining adabiy hayotini va uning xususiyatlarini o'rganishga imkon berdi. Shayx Ahmad tarozi o'z kitobida she'riy nazariyaga oid ilmiy masalalarni yoritgan va shu bilan birga fors va o'zbek shoirlarining shu paytgacha bizga noma'lum bo'lgan bir nechta she'rlaridan misollar keltirgan. Ular orasida Fors tilida yozgan shoirlar (bizga ma'lum bo'lgan klassiklardan tashqari) Imom Ziyevuddin forsi, Jalol Samarqandiy, Mavlono Sayfiddin, xeli, Umid kamoli, Xoja Hasan Muhammad, Muhammad Ganjaviy, Shayx Nosir, azmi Muhammad gunbadi, Mohiriddin Boylakoni, Shaydo, urboni, gulshani, ularning ijodi bilan biz birinchi marta uchrashamiz va bu bu omil adabiyot tarixini o'rganuvchilar uchun yangi muammolarni keltirib chiqarmoqda.

Yuqorida aytib o'tilgan asarda taniqli o'zbek shoirlari ham tilga olingan: Lutfi, Haydar Xorazmiy, atoi, Sakkoki, "Latofatnoma" muallifi Xujandi. Sohibqiron Temur va uning avlodlari ilm-fan va san'atga yaqin odamlar edi. A. Navoiyning "Majolisun-nafois" kitobidan olingan ma'lumotlarga ko'ra, Xurosonda eng taniqli shoirlar Mavlono Lutfi, Mavlono atoi, Mavlono amiri, Mavlono yakini, Mavlono gadoi, Mavlono Mukumi, Mavlono Latifi, Haydar Xorazmiy, Durbek, Said Hasan Ardasher, ahmadiylar o'zbek tilida o'zlarining go'zal she'r va she'rlarini yaratgan. Bir so'z bilan aytganda, bu davr turkiy, o'zbek adabiyotining rivojlanishi va gullab-yashnagan davri bo'ldi. Lutfi, atoi, gadoi – bu davrning ulug'vor namunalari, ularning misolida fantastika eng yuqori cho'qqisiga chiqdi. Bu vaqtda yangi she'rlar, afsonalar, ertaklar, afsonalar, masallar, qo'shiqlar, maqollar va boshqa janrlarning asarlari yaratildi. Ular tinch va farovon hayot haqidagi orzularni, ijtimoiy adolatsizlikka qarshi turish, johil hukmdorlarga qarshi kurashish, axloqning pasayishi, tuhmatchilarni fosh etish g'oyalarini aks ettirgan.

Aytish mumkinki, o'zbek adabiyoti falsafiy va allegorik yo'nalishdagi adabiyot ta'siri ostida rivojlandi. O'zbek yozma adabiyoti vakillari og'zaki xalq ijodiyoti mavzulari, g'oyalari va motivlari, folklor syujetlari va obrazlari, badiiy uslubi, til boyligi va she'riy shakllaridan foydalanganlar. Shoirlar xalq tajribasini o'zlashtirdilar va o'z asarlarida xalq maqollari va iboralarini takomillashtirdilar. Shunday qilib, yozma adabiyotning buyuk vakillari xalq ijodiyoti va xalq hayotiga yaqinlashdi va jamiyat rivojiga hissa qo'shdi. Ushbu yaqinlashish Lutfi, atoy, gadoy va taniqli mutafakkir va Alisher Navoiy asarlarida ayniqsa yaqqol namoyon bo'ladi. O'sha davrning buyuk asarlari orasida Xuzandining "Latofatnoma", Yusuf Amiriyning "Dahnoma", Said Ahmadning "Taashuknoma", Said Qosimiyning "Xakikatnoma" va "Sodokatnoma", Haydar Xorazmiyning "Gulshan-ul-Asror", Yusuf amirining "chogir va bong",

yakinining" UK va unga " va boshqalar. Nafaqat adabiyotni, balki o'zbek adabiy tilini ham rivojlantirishga hissa qo'shgan o'zbek adabiyotining bir qator namoyandalarini ham nomlash mumkin. Ushbu davrda she'riy janrlarning faol rivojlanishi kuzatildi: g'azallar, ruboiylar, kitya (qisqa she'r), kasida (ode),noma (afsona), munozara (suhbat-dialog), Doston (she'r) . Lutfining "Malikul-kalom"asari o'zbek adabiyoti tarixida muhim o'rin tutadi. Lutfi o'zbek va fors tillarida asarlar yaratgan buyuk shoir sifatida Shuhrat qozondi. Uning so'zlari yuqori badiiylik va tilning boyligi bilan ajralib turadi. Lutfining hayoti o'sha davrning olimlari, shoirlari, madaniyat namoyandalari davrasida o'tdi. U katta bilimga, o'tkir kuzatuvchanlikka, tabiiy iste'dodga ega edi va obro'ga ega edi. Alisher Navoiy o'z kitobida Lutfi o'zbek va fors-tojik tillarida ajoyib she'rlar yaratganini va uning iste'dodi yuksak e'tirofga loyiq ekanini alohida ta'kidlagan. Chari, chet ellik tadqiqotchi XIV asr oxiri va XV asrning birinchi yarmida Chigatay adabiyoti rivojlanishning yangi bosqichini olganini, dunyo maydoniga yangi nomlar kelganini ta'kidladi. Ular orasida: Sakkoki, Lutfi, atoi, Yusuf amiri, Xorazmiy, Ahmad Mirzo, gadoy, yakini va boshqalar. Ular orasida Lutfi, atoi, Sakkoki asarlari alohida ajralib turardi. Ular Navoiydan ancha oldin o'z asarlarini ona tilida yozgan va shu bilan til va adabiyot rivojiga katta hissa qo'shgan, shuning uchun ham taniqli shaxslardir. Eng ko'zga ko'ringan shaxs va etuk ijodkor Mavlono Lutfi edi. Uning ishi misolida siz o'sha davr adabiyotining barcha ijobiy xususiyatlarini aniq ko'rishingiz mumkin. Uning she'riyati shu qadar mukammalki, uning iste'dodini Navoiy dahosi bilan taqqoslash mumkin.

Bugungi kunga qadar lutfining shon-sharafi o'lmadi. Lutfining she'riy kitobi sevgi kitobidir. Uning barcha she'rlari, qaysi janrda yozilgan bo'lishidan qat'i nazar, ehtirosni ifodalaydi, sadoqat haqida gapiradi, sadoqatni chaqiradi. XV asrning yana bir qudratli iste'dodi - Mavlono atoi. Alisher Navoiy birinchi bo'lib atoi haqida gapirdi. Navoiy o'zining "Majolisun-nafois" kitobida, ikkinchi to'plamida shunday deb yozgan edi: "Mavlono atoi... Ismoil-ota o'g'li. Zohid, yaxshi xulq-atvorga ega bo'lib, turkiy tilli edi va zamondoshlari orasida obro' - e'tibor qozondi. Uning she'rlari soddaligi bilan ajralib turadi"[3]. Atoiyning she'rlarini o'qib, Navoiy o'z bahosida qanchalik haq ekaniga amin bo'lamiz. Turkiy shoirlar orasida O'zbek tilida asarlar yaratgan va o'zbek madaniyati rivojiga katta hissa qo'shgan gadoyni qayd etish mumkin. Gadoy she'riyatining tili va uslubi juda baquvvat va jo'shqin. U ochiq ish, sun'iy iboralar, tinglovchilar uchun tushunarsiz so'zlarni yaxshi ko'rmadi. Uning aksariyat she'rlarida har bir so'z yorqin, jarangdor, ohangdor. Navoiy gadoy she'rlari haqida uning ijodi o'z davrining "shon-sharaf cho'chqachilik banki" ni to'ldirganini aytdi. Gadoy she'riyati turli xil lirikalarda aks etgan. Ammo Gadoyaning she'riy merosining asosiy qismi g'azallardir. XV asrda turkiy she'riyatni rivojlantirish markazi Samarqand va Hirotda bo'lgan. Bu davrda Hirotda iste'dodli shoir va musiqachilar Sohib Balhi, Mavlono jununi va Mavlono Orif gullab-yashnagan. Sohib Balhi shoir va musiqachi, Mavlono jununi o'zining satirik asarlari bilan mashhur bo'ldi. "Gui va chavgon" suhbatlarining muallifi Orifi Xirotda aholi orasida qosidlar (Odes) yozgan shoir sifatida tanilgan. Uning zamondoshlari uni "Salmon Sonii"deb atashgan. XV asrda o'zbek mumtoz adabiyoti o'zining eng yuqori cho'qqisiga chiqdi.

Ushbu davrda jahon adabiyotining taniqli asarlari orasida munosib o'rin egallagan ko'plab noyob asarlar yaratildi. Va bugungi kunda yarim asrdan ko'proq vaqt oldin yozilgan asarlar xalq tomonidan sevilgan, o'sha davrdagi g'azallar bizning hofizlarimiz (qo'shiqchilar) tomonidan chiroyli qo'shiqlar sifatida ijro etilgan.

Adabiyotlar

1. Karimov I. A. jamiyatimiz mavkurashi xalq xalq, millatni millat qishloq xizmat etsin.- Toshkent: O'zbekiston, 1998 Yil.
2. Alisher Navoiy. Asarlari, XII jild.
3. Devoni Shayxzoda Atoy. Toshkent.O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi. Fan nashriyoti. 2008.
4. I. A. Karimov Jamiyatimiz mavkurashi xalq xalq, millatni millat qishloq xizmat etsin.- Toshkent: O'zbekiston, 1998 Yil.